

A FILOZÓFIKUS HERMETIKA KRAKKÓBAN: HANNIBAL ROSSELI ÉS JAKUBUS VITELLIUS

HANNIBAL ROSSELI

A hermetikus irodalom recepciójával foglalkozó kutatók meglepő módon meglehetősen keveset foglalkoznak a ferences szerzetes, Hannibal Rosseli¹ *Pymander* című művével, ami az első, felületes pillantásokat követő benyomásunk alapján egy monumentális kommentár a pogány bölcs, Hermész Triszmegisztosz könyveihez. Ezt akkoriban Marsilio Ficino nevezetes fordítása révén *Pymander sive de potestate et sapientia Dei* címen ismerték, ma pedig *Corpus Hermeticum*ként (CH) tartunk számon, amely hosszabb-rövidebb filozófiai, illetve vallási jellegű értekezéseket tartalmaz, amelyek jelen állapotukban minden bizonnyal a Kr.u. 1–2. században keletkezettek.²

A modern, hermetikus irodalommal foglalkozó filológiai kutatás eleddig szinte teljes mértékben negligálta ezt a monumentális, hat fólíó kötetet kitevő művet,³ ami azonban sokkal érdekesebb annál, mintsem hogy egy-egy mondatban említsük meg. A Hermész Triszmegisztosz neve alatt fennmaradt művek kommentátorai sem szentelnek túl nagy figyelmet a munkának, mondván, hogy Rosseli művéből a hermetikus irodalom megértéséhez nem juthatunk közelebb; ugyanakkor a mű valamiért elkerülte azok figyelmét is, akik kifejezetten a hermetika recepciótörténetével foglalkoznak. Jellemző erre a megközelítésmódra, amit – számba véve a *Corpus Hermeticum* nyomtatott kiadásait – a *Corpus Hermeticum* egyik szövegkiadója, W. Scott jegyzett meg még 1924-ben: „*I have merely glanced into Rossel's commentary;*

¹ A krakkói Bernardinum egy kéziratának margináliája szerint a szerző neve *Rosseli*, *non Rosselli*: *Chronica Bernardini Kaliski ex a. 1647*. Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. RGP-b-2. 83.

Ezek szerint a helyes írásmód az előbbi lenne, és a *Pymander* nyomtatott kiadásnak címlapján is ez található. Ennek ellenére a szakirodalomban igen elterjedt a Rosseli alak. A szerző neve tehát több formában is előfordul: Roselius, Rosellius, Rosseli, Hannibal Rossell. Én tartom magam a korabeli szerző javaslatához, ezért a továbbiakban a Rosseli alakot használom, az idézetek esetében azonban megtartom a forrás által használt alakot.

² Modern kritikai kiadását ld.: Nock – Festugière 1946–1954. A corpus traktátusai mellett Rosseli a latin nyelvű *Asclepius* című dialógusnak is szentelt egy kötetet.

³ A művek adatait ld. a bibliográfiában.

*but I gather from what others say about it that nothing could possibly be gained by reading it. He appears to use saying of Hermes merely as pegs on which to hang his own disquisitions on things on general.*⁴ Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy Rosseli műve annak a módszertani szemléletnek esett áldozatul, amiről az idézetben Scott beszámol: talán túl sokan hitték el másoknak, hogy a mű nem érdemes a tanulmányozásra, mivel olvasása nem jár sok haszonnal; így maguk sem vették a fáradságot, hogy a szöveggel behatóbban foglalkozzanak, ha foglalkoztak vele egyáltalán. Így szorulhatott e monumentális munka lényegében lábjegyzetekbe azon művekben, amelyek megkísérlik feldolgozni a hermetikus irodalom történetét és recepcióját. A kivételeket tekintetbe veendő meg kell említenünk *Mario Muccillo* alapos tanulmányát, aki ezzel szemben Rosseli kommentárjának skolasztikus vonatkozásait és értelmezését vizsgálta meg körültekintően.⁵

A következőkben magam is megpróbálom némiképpen pótolni ezt a hiányt; röviden ismertetem Rosseli életútját, tanulmányait, azt, hogy miképpen került Krakkóba, ahol művének hat kötete megjelent, majd megkísérlem feloldani a szerző halálának időpontját illetően a biográfiákban kialakult zavart. Ezután röviden bemutatom művének módszerét és jelentőségét, és kitérek egy érdekes találkozásra Rosseli és a híres angol mágus, John Dee között. Mindezek után, mintegy függelékként röviden megemlítek egy másik – jóval kisebb terjedelmű művet – ami ugyancsak Hermész krakkói recepciójának történetébe enged bepillantást.

Számunkra azért is lehet érdekes Rosseli munkája, mert személyében egy olyan tudós szerzetessel találkozunk, aki szó szerint magával hozta krisztianizált, eirénikus hermetizmusát Itáliából Közép-Európába, ahol akkor mind személye, mind munkássága nagy tekintélynek örvendett. Éppen ezért is figyelemre méltó, hogy *C. Moreschini* nemrég megjelent könyvében, amelyben a hermetika keresztény recepciójának főbb állomásait dolgozza fel, csak egyetlen sort szentel a kalábriai ferencesnek, Foix de Candale kommentárjának ismertetése közben;⁶ holott az előbbi munkássága egyértelműen jól illeszkedik Hermész Trismegisztosz európai, krisztianizált recepciójának folyamatába. Továbbá, Rosseli és a később említendő, ugyancsak Krakkóban működött *Jakubus Vitellius* szövegei azt is mutatják, hogy Krakkóban nemcsak a technikai, asztrológiai hermetika volt ismert,⁷ hanem az úgynevezett filozófiai hermetika is, amely különösen alkalmasnak látszott a dogmatikai viták során alkalmazandó érvrendszer alátámasztására. Alább, Rosseli művének ismertetésekor éppen azt fogom bemutatni, hogy ez miért lehetett így, és a pogány hermetikus filozófiai szövegek hogy jelentek meg a teológiai érvrendszer eszköztárában.

⁴ Scott, 1924. 36.

⁵ Muccillo, 2002. 61–101. Vö.: Ebeling, 2007. 69., aki ugyancsak néhány sort szentel Rosselinek.

⁶ Moreschini, 2011. 194.

⁷ Erről, a fontosabb szövegekkel, kéziratokkal együtt ld.: Láng, 2003. A középkori hermetikus szövegek listájához ld.: Lucentini – Compagni, 2001.

Másrészről az is meglehetősen érdekes, hogy a híres angol matematikus, John Dee naplójának néhány elszórt, alább még ismertetőbe bejegyzése alapján arra következtethetünk, hogy nagy izgalommal várta a Rosselivel való találkozást, ami arra utal, hogy az itáliai szerző tágabb értelemben is ismert, sőt elismert szaktekintélynek számított. Rosseli alakját és krakkói tevékenységét minden bizonnyal egy szélesebb kultúrtörténeti kontextusban is lehetne vizsgálni, hiszen – előrebocsájtván néhány következtetésemet – jeles professzor volt, aki monumentális művével valójában a katolikus teológia alapvető kérdéseit tárgyalta. Minderről azonban kissé később, részletesebben fogok szólni; mindenekelőtt érdemes röviden ismertetni Rosseli pályáját, hiszen ahogyan az a fentebbiekből is látszik, alakja a megérdemelnél mindenképpen kevesebb figyelmet kap.⁸ Másrészt a Vitelliusszal és John Deevel kapcsolatos párhuzamok talán mégiscsak hozzájárulnak ahhoz, hogy Rosselit tágabb kultúrtörténeti kontextusban mutassuk be.

Születésének időpontjáról és helyéről maga a szerző számol be a *Pymander* 5. kötetében. Ahogyan később arról a mű ismertetése kapcsán bővebben is említést teszek, Rosseli kommentárja valójában egy komplex teológiai mű, ami egyrészt a világi filozófia, másrészt a teológia segítségével törekszik arra, hogy átfogóan mutassa be a katolikus teológiát. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy a Corpus Hermeticum XI. dialógusának egy részlete jó alkalmat szolgáltat számára arra, hogy számba vegye Európa részeit és törvényeit, és szülőhelye, Calabria kapcsán röviden saját életútját is bemutassa. E szerint 1525. augusztus 2-án Gimiglianóban született; jó családból származott, és apja sem volt éppen műveletlen.⁹ Mind ez számunkra érdekesség lehet: Rosseli műveit olvasva kiderül, hogy ő is igen művelt volt, továbbá úgy tűnik, hogy a dátumok rögzítése iránt is meglehetősen fogékony volt; ugyanis művének előszavai esetében, illetve a kötetek végén mindig gondosan lejegyezte, hogy a kéziratot mikor zárta le. Ez azért is érdekes, mert innen kiderül, hogy például a negyedik kötetet 1575. február 6-án fejezte be Todiban; ám a kötet csak 1584-ben jelent meg Krakkóban.¹⁰ Ebből következik, hogy a művet még Itáliában írta, és a kéziratot magával vitte Krakkóba, ahol sikerült pártfogót és kiadót találnia. Éppen ezért mondhattuk az imént, hogy Hermész Trismegisztoszt szó szerint magával hozta Itáliából Közép-Európába. Visszatérve szerzőnk életrajzához: 1546-ban Nápolyba ment tanulni, ezután Párizsban, Angliában, majd Löwenben

⁸ A következőkhöz ld.: Daniele G. A. Rosselli összefoglalását: <http://www.iliesi.cnr.it/ATC/htm/accos/2/Rosselli.html>. Vö.: Wadding, 1906. 109–111; W. Murawiec, 1989. Ld. még az általam felhasznált kéziratok jegyzékét a bibliográfiában.

⁹ *Pymander*, vol. 5. 272: *concepit me mater mea Catharina ex patre Ioanne Baptista a Rosellis, bene nato et literarum haud ignaro; peperit vero apud Gimilianum oppidum, ab urbe sex miliaribus semotum, prima Dominica mensis Augusti anno 1525 in media die*. A család történetét – többek között Annibalét is – azóta megírták a leszármazottak: Rosselli, 2014.

¹⁰ Ahogyan majd látni fogjuk, a negyedik kötet jelent meg először.

tanult filozófiát, illetve teológiát. 1571-től tíz évet töltött Todiban, a Monte Santo kolostorban, és itt írta meg – éjt nappallá téve – kommentárját Hermész Triszmegisztosz műveihez, aki bevallása szerint igen nagy hatással volt rá (olyannyira, hogy a nagy Hermészként – Magnus – utal rá), mivel a régi bölcsek közül nem talált olyat, akinek a tanítása jobban egyezne a kereszténységével. Krakkóba előjárója, *Francesco Gonzaga* küldte, minden bizonnyal fent említett képzettsége és teológiai jártassága okán, hogy – ahogyan maga mondja – elősegítse a katolikus hit ügyét (*propagandae nostrae religionis gratia*),¹¹ azaz elsősorban evangelizációs céllal. A lengyel fővárosba 1581 szeptemberében érkezett meg, és kezdett el tanítani a Bernardinum kolostorban.

Ez a rövid összefoglalás jól mutatja, hogy Rosseli rendkívül képzett volt; szerénykedve ugyan, de utal arra, hogy utazásait a tanulási vágya ösztönözte (*Neapolim me contuli... ad philosophiae studia mihi comparanda; theologiae operam dedi*); mindenestre nem tűnik valószínűtlennek, hogy éppen kiváló képzettsége volt az oka annak, hogy Krakkóba küldték. Oktatói tevékenységének az emléke egy, a Czartoryski könyvtárban fennmaradt kézirat, amely egyebek mellett Arisztotelész *De anima*-jának harmadik könyvéhez fűzött, skolasztikus rendszerben előadott magyarázatait tartalmazza. Az előadások szövege 1583-ból származik, és nem maga Rosseli, hanem egy hallgató, Andrea Vilenensis jegyezte le.¹² Az is tudható, hogy kezdetben Petrus Lombardus Sententiáit magyarázta, Duns Scotus nyomán.¹³ Számunkra ez az adalék azért fontos, mert betekintést enged Rosseli tevékenységébe, és megmutatja, hogy nemcsak a platonikus-hermetikus hagyományban, de az arisztoteléanus-skolasztikus tudományban is otthonosan mozgott. A meglehetősen alapos szövegben az egyes felvetett kérdésekkel kapcsolatos érvek, ellenérvek (*argumenta – argumenta contraria*), illetve *solutio*-k követik egymást, tükrözve a *Pymander* monumentális kommentárjának skolasztikus szerkezetét is.¹⁴ A szöveget – amelyet a kéziratban egyéb rövid, de nem Rosseli-nek tulajdonított művek követnek¹⁵ – egyébként tudtommal eddig nem adták ki. A *Pymander* mellett ugyanakkor megjelent a *De septem sacramentis ecclaeiae catholicae* című műve Poznanban 1589-ben, ami az alcíme szerint a Hermész Triszmegisztosz művéhez írt kommentárjának kilencedik kötete.¹⁶ Számunkra

¹¹ Vol. 4., Praefatio. Ezt a célt egyébként többször is hangsúlyozza.

¹² Bibl. Czart. w. Kr. Rkp. 368.

¹³ Murawiec, 1989. 33.

¹⁴ A *Pymander* módszeréhez ld. lentebb, skolasztikus jegyeihez pedig Muccillo 76 skk.

¹⁵ *Calendarium Hebraeorum ad intelligendam Scripturam; Metamorphoses conceptum super universis sensibus divinae...; Tractatus de Sacramento.*

¹⁶ *De septem sacramentis ecclesiae catholicae, fratris Hannibalis Rosseli Calabri, ordinis minorum regularis observantiae... liber, in ordine commentariorum in Mercurium trismegistum nonus. Posnaniae, In officina Typographica Ioannis VVolrabi, 1589.*

különösen is érdekes lehet, hogy fennmaradt Báthori István felett elmondott gyászbeszéde is.¹⁷

Szerzőnk halálának időpontja nem teljesen biztos. A tudósok két lehetséges dátumot vetnek fel: 1592. január elsejét, vagy 1593. február 2-át.¹⁸ A két adat közötti különbség okára egyelőre nem találtam adatot; annyi megállapítható, hogy mindkét dátum meglehetősen korai forrásokra vezethető vissza. Murawiec például egyértelműen az utóbbit fogadja el¹⁹ – de nem adatozza – míg Muccillo és általában az azóta fellelhető szakirodalmi hivatkozások az előbbit tekintik mérvadónak, mivel az a Rosselinek emlékművet állíttató Hieronymus Powodovius (Hieronim Powodowski, 1543–1613) érsek tudósítására megy vissza.²⁰ Érdekes ugyanakkor megvizsgálni, hogy a krakkói ferences archívumban fellelhető dokumentumok az 1593-as dátumot támasztják alá. A Bernardinum archívumában található, 1741-es *Annales Polono-Seraphicorum* című kézirat első kötete esetében az 1593-as év krónikájának első mondata a következő: „*Anno 1593. Inter caeteros ad vitam immortalem commigrarunt Reverendus Pater Annibal Rosselli, Commissarius olim Generalis Provinciae Nostrae (cujus supra sub Anno 1584 mentio honorifica facta est) non absque moerore Fratrum Cracoviae vita excessit.*”²¹ Ezt a dátumot erősíti meg egy másik, jóval korábbi (1604) kézirat is, amely ugyancsak a Bernardinum kéziratárában található,²² és amely hasonlóképpen az 1593-as évet jelöli meg Rosseli halálaként. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Bernardinum archívumában található dokumentumok alapján erre az évszámra kell következtetnünk. Nem véletlen tehát, hogy a vonatkozó lengyel szakirodalom, így Murawiec, és Wyczawski is ezt hozza. Másrészt a Szymon Starowski által kiadott *Monumenta*

¹⁷ *Oratio funebris fratris Hannibalis Roselli, in sepultura Stephani I. regis poloniae serenissimi, 1588. Cracoviae, Ex officina Lazari, 1590.*

¹⁸ Ez utóbbit adja meg Murawiec 1989, és a lengyelül elérhető források. Feltűnő, hogy annak ellenére, hogy maga Rosseli igen pontos adatokkal szolgál életére – például születésének napjára vonatkozóan – Dannenfeldt milyen bizonytalan volt a vonatkozó adatokat illetően. Szerinte Rosseli 1524 körül született, és 1600-ban halt meg. (Dannenfeldt, 1960. 144.) Érdekes továbbá, hogy Rosseli halálának dátumával kapcsolatban mennyi a pontatlan hivatkozás: a Dannenfeldt által megadott 1600-as adattal kapcsolatban semmi okot nem találtam e feltételezés alapját illetően. Dannenfeldt talán Waddingtól vette át, aki szerint Rosseli *pervenit ad annum 1600* (111.o.), de hogy utóbbi mire alapozta állítását, annak nem találtam nyomát. A későbbiekben igyekszem tisztázni a kérdést.

¹⁹ Wyczawski, 1981. 417.

²⁰ Muccillo, 2002. 64.

²¹ *Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. W-24. Annalium Polono-Seraphicorum, Tomus I., Opera A.R. P. Joan. Kaminski, 1721, 314.*

²² *Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. W-20. Cathalogus fratrum mortuorum ordinis minorum...in prov. Polona. 1604. 130.: R. P: Annibal Calaber lector, qui fuit Commissarius Generalis, mortuus est cum moerere multorum.*

Sarmatorum megőrizte a már említett Hieronymus Powodovius által állítatott emléktábla szövegét, ami viszont egyértelműen 1592. január elsejét adja meg Rosseli halála dátumaként.²³ Ahogyan említettem, nem világos, hogy a levéltári források adatai miért térnek el Rosseli emlékművétől.

Az említett *Annales Polono-Seraphicorum* egyébként azért is figyelmünkre méltó, mert az 1584-es év kapcsán közli egy levél másolatát, amelyben Gonzaga bokros teendőire hivatkozva azt írja, hogy nem tudja meglátogatni Lengyelországot, ezért Rosselit teszi meg Lengyelországi megbízottjának (commissarius), mivel kellő tekintéllyel és tudással rendelkezik, így alkalmas erre a feladatra:²⁴ röviden szólva minden olyan feladattal megbízza, amit ő maga is ellátna, ha jelen lenne. (*Et ut multa uno verbo complectar, tuum erit ea omnia agere, quae egi ipse possem, si praesens essem.*) Megjegyezzük, hogy Gonzaga nagy feladatot rótt Rosselire: előírja neki a vizitációt, azután hangsúlyozza, hogy a meggyengült rendet erősítse meg, továbbá, hogy a testvérekkel kapcsolatos feladatokat is lássa el (beleértve a fegyelmi kérdéseket is).²⁵ Mindezek fényében figyelemre méltó, hogy Rosseli személye a kutatásban eddig csekély figyelmet kapott; ugyanis nemcsak a *Pymander* jelentős alkotás, de a fentebbiekből látható, hogy a kalábriai szerzetes fontos kapcsolatokkal rendelkezett: Gonzaga megbízottja volt, Krakóban talált támogatás műve kiadásához, és még Báthori is megbecsülte. A források egyöntetűen kiemelik tekintélyét és műveltségét. Mindamellet azt is elmondhatjuk, hogy Rosseli korának jelentős teológusa volt: evangelizációs céllal küldték Krakóba, ahol tanított is. Itt olyannyira jelentős

²³ Monumenta Sarmatarum, 162–163. A felirat szövege a következő volt: „*Hannibal Rosellius natione Calaber. Ordinis Minorum de observantia. Vir religione et omni doctrinae genere conspicuus totam fere aetatem divinae simul et humanae sapientiae impendit, cuius postmodum quasi vivos Liberos in orbem diffundens, scripta divina, Mercurii Trismegisti, Tuderti, primum in Coenobio Montis sancti, deinde a Stephano I. Rege Poloniae ad publicam Theologiae Professionem evocatus, hic Cracoviae uberrime explicavit. Libris XII. mira et varia eruditione refertissimis, simul etiam sermonibus sacris, quam de tempore, tum de Sanctis. Horum voluminum maxima iam parte evulgata, cum reliquis eruditiones typis exponit, senectute, et assiduis laboribus fractus docens in Cathedra Paralysis correptus, paulo post pie moritur anno Domini 1592. die 1. Ianuarii, et hoc loco non sine multorum lacrymis sepelitur. Reverendus Dominus Hieronymus Powodovius, huius urbis Archipresbyter et canonicus Patri a Confessionibus, et studiorum suorum fautori desideratissimo, hoc monumentum posuit.*” Érdekességként megemlítem, hogy Sebastiano Ciampi, aki *Viaggio Polonia* című művében (Firenze, 1831) ugyancsak közli a feliratot, a Hermész Trismegisztoszra vonatkozó részt kihagyja. (160.o. Találhatók nála egyéb eltérések is, a vivos liberos helyett pl. rivos liberos-t ír.)

²⁴ Uo. 304–306.

²⁵ *Hoc igitur diplomate, postquam Reverendus Pater, qui ei nunc praeest, sui Ministerii expleverit tempus, te Commissarium nostrum in Provincia ipsa Ploniae instituimus, intitutumque declaramus, ut Provinciam eandemmet invisere etiam debeas, collapsam forte sodalitati nostri Observentiam instaurare, ac restituere, decernere, statuere, Fratribus praecipere, absentes vocare, cora admonere, punire, absolvere, sententiam ferre, carceribus trudere, ac quavis alia poena graviore mulctare. Demum Comitua Provincialia indicere, Fratribusque vota ferendi facultatem habentibus praesidere, de novo Ministro deligendo consulere, et quem rite, atque legitime elegerint, confirmare et approbare.*

személyiség lett, hogy híre messze földre, John Dee-ig is elért, sőt a kalábriai szerzetes még Báthori István tiszteletére is gyászbeszédet mondott.

Rosseli életének és művének helyes értékeléséhez továbbá érdemes kiemelni azt, amire Muccillo is utal,²⁶ nevezetesen, hogy kommentárjával tulajdonképpen a kortárs európai szellemi közegehez kapcsolódik. Bár nem tudjuk, hogy ismerte-e, de Rosseli művénel nem sokkal korábban, 1574-ben, illetve 1579-ben jelent meg Foix de Candale kiadása és francia nyelvű kommentárja,²⁷ továbbá a korabeli platonikus-hermetikus irodalom egyik nagy összefoglaló műve, Patrizi *Nova de universis philosophia*-ja, 1591-ben. A kutatás egyébként a két utóbbi munkát – Rosseli kommentárjával ellentétben – jelentős műnek tartja. Mindezzel arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Rosseli mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel annál, amiben a hermetika történetének kutatói eddig részesítették, másrészt számunkra azért is lehet érdekes az alakja, mert olyan szerző, aki konkrét kapcsot jelent az itáliai és közép-európai hermetikus hagyomány között. Ebből a szempontból nem árt még egyszer hangsúlyoznunk, hogy kéziratai révén Todiból magával hozza a filozófiai hermetikus irodalom ismeretét; egy hatalmas anyagot, amit Itáliában ír, de Krakóban ad ki, ahol egyébként nem csak lehetősége nyílik művének kiadására, hanem olvasóközönségre is talál. Különösen jelentős tény tehát, hogy a Bernardinum teológusaként, aki azért van Krakóban, hogy a katolikus ortodoxia és saját rendjének ügyét mozgátsa elő, éppen Hermész alakját tekinti szellemi működése egyik kulcspontjának.

A PYMANDER CÉLJA. BÖLCSELET ÉS TEOLÓGIA SZEREPE ROSSELI MŰVÉBEN

Ahogy már említettem, Muccillo részletesen elemezte a *Pymandert* mint skolasztikus kommentárt. A következőkben én azt kívánom megmutatni, hogy a mű milyen kontextusba helyezi a hermetikus irodalmat; miért volt fontos egy katolikus szerzőnek, hogy éppen Hermészen keresztül definiálja a *pia philosophia* fogalmát, és néhány példán keresztül bemutatom azt is, miképpen nyúl anyagához, hogy abból egy sajátos teológiai struktúrát hozzon létre. Azaz, bár nézetem szerint a *Pymander* valójában egy katolikus teológiai mű, a hermetikus filozófiának valóban fontos szerep jut benne. Egy olyan kiindulópont, ami a ficinói *pia*-, illetve *prisca theologia* eszményéhez nyúlik vissza, hogy bemutassa a keresztény hitgazságok univerzalitását. Ficinóhoz hasonlóan tehát Rosseli is krisztianizálja Hermészt, másrészt egy sajátos, skolasztikus teológiai mű keretein belül közelít a hermetikus anyaghoz, ami így különös színezetet ad a műnek. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a ferences szerzetes megalkotta a ficinói platonizmus és skolasztikus filozófia és módszer szintézisét.

²⁶ Muccillo, 2002. 68.

²⁷ Moreschini, 2011. 189–244.

Hogy világossá tegyem, miről van szó, bemutatom, hogy Rosseli maga hogyan jellemzi művének a koncepcióját: mi lett volna a könyv eredeti szerkezete, és hogyan ölelte volna fel a katolikus teológia egészét. Mindez azért érdekes, mert a *Pymander* monumentális mivolta ellenére is csonka: az eredetileg tervezett tíz kötetből hat jelent meg.²⁸ Éppen ezért igen érdekes, hogy az elsőként megjelent negyedik kötetben mit ír Rosseli: milyen témákat fog átfogni műve a maga teljességében?

Ahogy arra már többször utaltam, érdekes módon nyomtatásban először nem a mű első, hanem negyedik kötete jelent meg. Ennek legelején, az olvasóhoz írt előszavában Rosseli fel is sorolja a *Pymander* tervezett tematikáját, továbbá a következő köteteket.²⁹ Hogy az olvasó is egyértelműen láthassa a *Pymander* célját, illetve hogy előrevetítsem, miért állítom azt, hogy itt valójában egy katolikus teológiai műről van szó, Rosseli szándékának megfelelően – aki lényegében evvel kezdi nyomtatott művét – röviden ismertetem a *Pymander* szerkezetét. E szerint az első könyv az Atyáról és a Fiúról, a második a Szentlélekről és az angyalokról, a harmadik a létezőről, az anyagról és a formáról, a negyedik az égről (mennyről), az ötödik az elemekről, illetve a földkerekség teljes ismertetéséről, a hatodik az emberi értelemről, a hetedik az emberi akaratról, és a szabad akaratról, a nyolcadik az érzékelésről és az emberi testről, a kilencedik a keresztségről, az eukarisztiáról, és a papi szentségről, a tizedik pedig Krisztus megtestesülésének titkáról szól.³⁰ A felsorolásból világosan kitűnik, hogy Rosseli terve egy átfogó teológiai mű megalkotása volt; egy olyan nagy skolasztikus munka létrehozása, amely tartalmazza az anyagi világ egészére, és az isteni misztériumokra is vonatkozó, ám elérhető emberi tudást; egy olyan alkotásé, amelyben az antropológiai és földrajzi ismeretek enciklopédikus tárháza ugyanúgy megtalálható, mint a Szentháromság misztériumának teológiai értelmezése. Ennek fényében azt mondhatjuk, hogy Rosseli műve

²⁸ A *Pymander* egyes köteteit illetően ld. a bibliográfiát.

²⁹ A *Pymander*nek van egy 1630-as, kölni kiadása is, amely azonban jelentős mértékben eltér a krakkói kiadástól, mivel közli Foix de Candale előszavát, illetve utóbbi edíciójának latin és görög szövegét. Ez azért jelentős kérdés, mert maga Rosseli valószínűleg nem ismerte Foix de Candale kiadását, így ez a kötet utólagos kiadói bővítésének tekinthető. Vö.: *Divinus Pymander Hermetis Mercurii Trismegisti, cum commentariis R. P. F. Hannibalis Rosseli... Tomus primus. Ex officina Choliniana sumptibus Petri Cholini, 1630.*

³⁰ *Pymander*, vol. 4, Ad lectorem exhortatio, 1: *Hoc tibi proposito, librorum ordinem declarabo. Primus liber est potissimum de Patre & Filio in divinis. Secundus de Spiritu sancto, et de Angelis. Tertius de ente, de materia et forma, et rebus metaphysicis. Quartus de Coelo, qui prodit in lucem, iussu Illustrissimi et Reverendissimi D. D. Archiepiscopi Gnesnen: primi Principis in Regno Poloniae. Quintus de elementis, et descriptione totius orbis. Sextus de intellecto humano. Septimus de voluntate humana, et hominis libero arbitrio. Octavus de sensibus et corpore humano. Nonus de Baptismo, et Eucharistia, de Sacerdotio, de purgatorio, de communione sub duplici specie, de adoratione sanctorum, de veneratione sanctorum imaginum, aliisque quae pertinent ad Eucharistiae Sacramentum, denique de aliis Sacramentis. Decimus, vita comite, de mysterio incarnationis Christi.*

valójában egy olyan átfogó katolikus teológiai, illetve dogmatikai kézikönyv, amelynek fejezetei tulajdonképpen különálló értekezések. Ezek mindig egy hermetikus szövegrészletből indulnak ki; majd tartalmazzák az adott textus kommentárját, illetve a szövegrésszel kapcsolatban felvethető ellenvetéseket, azok cáfolatát és magyarázatát, bőséges filozófiai, teológiai és szentírási forrásanyagot dolgozva fel. A *Pymander* tehát szerkezetét tekintve egy alapos, ám bonyolult skolasztikus konstrukció, amelynek célja, hogy bemutassa a tudás univerzális rendszerét. Nem véletlen, hogy ez a tudáskonceptió éppen a ferences Rosselinél jelenik meg, mivel – ahogyan arra Murawiec egy másik, a krakkói Bernardinummal foglalkozó cikkében rámutat – kora ferences hitvallásának tekinthetjük azt, hogy a teológia művelése megkívánja minden emberi tudomány tanulmányozását is.³¹ Ha Rosseli *Pymander*ét vizsgáljuk, akkor nyilvánvalóan látszik, hogy törekedett ennek az eszménynek a megvalósítására.

A negyedik kötet előszava egyébként azért is fontos, mert itt egyértelműen kitűnik Rosselinek a katolikus vallásról és evvel párhuzamosan az emberi bölcsességről vallott nézete. Humanista elődeihez hasonlóan a bölcsességet ő is olyan isteni adománynak látja, amelynek az a célja, hogy az embert felemelje, és ezáltal visszasegítse égi honába. A bölcsességnek tehát szerinte minden emberre vonatkozó célja van; és e bölcsesség, amely természetesen az isteni kinyilatkoztatásból fakad, már a pogányoknál is megtalálható volt. Ez a bölcsesség különben nem csak az emberi tudásra, hanem a tudásból fakadó humánusra, azaz erkölcsre is vonatkozik, azaz nemcsak bölcsőbbé, de jobbá is teszi az embert. Itt jutunk el arra a pontra, ahol Rosseli le is írja, hogy ez a bölcsesség hol található meg az emberiség történetében. „Ezért – mondja – akik a bölcsesség útját és a megfelelő életmódot követték, ahogyan a zsidóknál a próféták, a perzsáknál a mágusok, az indiaiaknál a brahmanok, az egyiptomiaknál a papok, az etiópoknál a gymnoszophiszták, a görögöknél a legregebbi költők, a rómaiaknál a szónokok, azokat bölcseknek nevezték.”³² Azaz Rosseli itt egyértelműen a *prisca theologia* hagyományos értelmezéséhez nyúl, amely szerint

³¹ Murawiec, 1994. 41. A szerző ebben a cikkében egyébként bemutatja, hogy miként jelent meg a jól szervezett ferences oktatás, egyetemi központokkal, illetve gondosan gyűjtött könyvekkel együtt. A mi szempontunkból ez azért lehet jelentős, mert Rosseli egyrészt meglátogatta e központokat, másrészt segít megérteni azt, hogy miért lehetett fontos szerepe krakkói működésének. Murawiec ugyanis rámutat arra, hogy milyen fontos volt például Krakkóban a már meglévő alapokon újjáalakítani és újjászervezni a katolikus evangelizációt és tudományt Trient szellemében. Ahogyan arra már utaltam, Rosselinek valószínűleg fontos szerep jutott ebben. A szerző egyébként azt is bemutatja, miért volt Krakkó olyan fontos tudományos központ, aminek élénk kulturális kapcsolatai voltak Nyugat-Európával, például éppen a beáramló könyvek révén. A ferences tudományról újabban ld.: Roest 2015.

³² *Pymander*, vol. 4, Praefatio ad S. Karnkovsi: *Hanc, qui secuti sunt sapientiae viam, normamque vivendi, ut apud Hebraeos Prophaetae, apud Persas Magi, apud Indos Brachmanes, apud Aegyptios Sacerdotes, apud Aethiopes Gymnosophistae, apud Graecos Poetae antiquissimi, apud Romanos Oratores, sapientes sunt appellati.* (4. kötet, Praefatio)

létezik az az ősi és isteni, végső forrásában Isten által kinyilatkoztatott bölcsesség, amely mindig is ott lappangott az emberiség emlékezetében, még ha a legtöbben nem is voltak ennek tudatában.³³ Ott van azonban már az ősi, pogány szerzők műveiben; így azok olvasása egy katolikusnak is hasznára válik, amennyiben segítségükkel jobban ki tudja fejteni a katolikus hit igazságait. Rosseli műve éppen erre tesz kísérletet: a hermetikus traktátusokat veszi alapul, hogy kommentárja segítségével valójában megírja saját dogmatikai értekezését. A megjelent hat és a további tervezett kötetetek egyes fejezetei tehát éppen e dogmatikai művet tartalmazzák, hiszen lényegében Rosseli saját teológiai értekezéseit fogja össze egy sajátos szerkezet szerint csoportosítva azokat. Ahogyan maga is írja: könyvével célja a keresztény hit előmozdítása, továbbá a filozófusok és eretnekek tanításának cáfolata.³⁴ Ha tekintetbe vesszük, hogy e szavakat nem sokkal a tridentinum után vetette papírra, akkor nyilvánvalóvá válhat az is, hogy – amint arra már utaltam – Krakkóban végzett teológiai munkássága valóban az ellenreformáció céljának megfelelően történt, mégpedig Trient szellemében.

Másrészről látható, hogy ezt a célt eirénikus módon, a katolikus hit univerzalizmusának felmutatásával akarja bemutatni, hiszen célja annak bizonyítása, hogy az isteni igazság egyetemes, és mivel egyetemes, a bölcsek mindig is élvezhették gyümölcseit. Érdekes itt megemlítenünk, hogy *Stanislaus Karnkowski* püspök, akinek ezt a könyvet ajánlja, meglehetősen lelkesedéssel fogadta a művet, és támogatta annak kiadását; továbbá a *Pymandert* pontosan abban a kontextusban értelmezi, amiben Rosseli szeretné: ugyanis a püspök szerint Triszmegisztoosz a dolgok természetéről – azaz a természettudományos kérdésekről – igen okosan írt, a hit kérdéseiről és titkairól pedig mint egy igazi keresztény és nagy teológus. Éppen azért is nevezik „*Háromszor legnagyobbnak*”, mert a Szentlélek által inspirálva először tudott beszélni a Szentháromságban megnyilvánuló isteni egységről. Nem kétséges tehát, hogy a kommentárban már Karnkowski püspök is igazi katolikus teológiai művet látott; olyat, amely egyrészt természettudományos, másrészt dogmatikai apparátusával is a katolikus hit igazságainak megszilárdulását szolgálja.³⁵

³³ A *prisca theologia* kérdésének meglehetősen kiterjedt irodalma van. Itt csak két műre hívom fel az olvasó figyelmét: Schmidt-Biggemann, 2004.; Hanegraaff, 2012.

³⁴ *Quapropter pietati tuae, atque sapientiae, hos meos labores offerre, nihil prorsus reformidavi, firmissime mihi persuadens, quod ad propagandam Christianam religionem, ad sacrae Theologiae studia promovenda, ad confutandos Philosophorum, tum Haereticorum errores, egregiam, et singularem operam sit omnibus ostensura plus satis, quam ipse petere, aut intelligere valeam.*

³⁵ *Nam de rerum natura acutissime disputat, ut Philosophus: de ortu et casu signorum coelestium, de vi, proprietate et effectis eorum, ut Aegyptius et magus, i. sapiens: de difficillimis obscurissimisque fidei nostrae mysteriis, plane ut Christianus, summusque Theologus. Nam de abscondito Sanctae Trinitatis mysterio, quod est praecipuum religionis nostrae caput, ante omnes philosophorum scholas, divini spiritus afflatu edidit oraculum, asserens in Trinitate unam esse divinitatem, indeque Ter Maximus est appellatus.*

Tanulságos ebben a kontextusban azt is megvizsgálunk, hogy mit tekint Rosseli a bölcsesség céljának, hiszen az említett átfogó tudáseszmény elméleti alapjaira maga világít rá a negyedik kötetnek az olvasóhoz szóló bevezetésében. Ezt röviden azért lesz célszerű ismertetnünk, hogy lássuk, a ferences Rosseli számára a tudomány valóban kiegészíti a teológiát. A kérdéses előszóban először is utal arra, hogy maga is végigjárta korának fontos egyetemeit (Párizs, Löwen), amelyek azokban az időkben minden tudományban jeleskedtek,³⁶ majd ezután visszatért Itáliába, Todiba, abba a városba, amely humanitásával, azaz műveltségével is kiemelkedett. Rosseli számára tehát egyértelmű, hogy a világi bölcsesség olyan tudás, amelynek fontos szerepe van az emberi élet és erkölcsök formálásában. Ezután ismerteti Hermész Triszmegisztosz alakját, aki a régi bölcsök közül a leginkább közel került a kereszténység igazságának megértéséhez, aki ezzel – még a pogányság idejében – az emberek szeméről eloszlatta a homályt, és így képes volt formálni az emberek lelkét. A filozófus tehát Rosseli szerint az a bölcs, aki mintegy „*az elme festőjeként*” az igazság alakjához igazítja és formálja az ember elméjét; azaz megismerteti az igazsággal és a jó törvényekkel, hogy megerősítse az erőtlenné lelkét. A bölcs működése tehát az igazság fényében teszi jobbbá az embert.³⁷ Néhány oldallal korábban, Karnowski püspökhöz írott, már említett ajánlásában is megtaláljuk ezt a gondolatot, ami azonban jóval több, mint egyszerű frázis, hiszen itt is kiemeli a bölcsök univerzális, azaz már a pogányok idejében is meglévő tevékenységét és feladatát:³⁸ megértetik az emberrel azt a célt, amiért Isten teremtette. E szerint a dolgok bölcs alkotója, a teremtő Isten, csak az embert emelte fel, hogy szemlélje az eget, hogy megértse önnön eredetét, és így megpróbáljon visszatérni eredeti honába.³⁹

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Rosseli kommentárja egy rendkívül összetett mű, amely a skolasztikus módszer mellett lényegében a humanista, újplatonikus-hermetikus tradíciót követi, azt a bölcsességeszményt és azt a katolikus univerzalitás eszményt, amit a basel-ferrarai zsinat nyomán Ficino fogalmazott meg, és amelynek a firenzei filozófus Hermész-fordítása és ahhoz írott

³⁶ Pymander, vol. 4. *Ad lectorem: quibus in locis tum temporis omnium artium atque disciplinarum inclytæ Academiae resonabant.*

³⁷ Uo. *Ipse quippe (ti. Hermés Trismegistos), tanquam optimus pictor, ad veritatis figuram, humanam naturam contemperavit: ab animis hominum, tanquam ab oculis sanctissimæ Trinitatis caliginem dispulit: optimas leges, pro infirmis animis curandis adhibuit. De angelorum ordinibus, de elementorum qualitatibus, de hominis creatione, virtute, potentia, deque multis aliis rebus, quæ plurimum nostram religionem iuvare possunt, sapientissime disputavit.*

³⁸ Vö.: 32. jegyzet.

³⁹ Pymander, vol. 4. *Ad Episcopum Karnovski: Quapropter ille sapiens opifex rerum et conditor Deus, solum hominem erexit ad coeli conspectum, ut sui ortus originem agnosceret, atque ita ad pristini domicilii locum reverti conaretur.*

rövid bevezetése (Argumentum Ficinii)⁴⁰ lett az egyik alapműve. Nem tűnik túlzásnak, ha azt mondjuk, hogy a ferences Rosseli éppen ezen eszmék mentén és Trient szellemében működik Krakóban, saját szavaival élve: a kereszténység előmozdítása érdekében. Ebben a kontextusban a *Pymander* egy olyan monumentális teológiai alkotás, amely a skolasztikus módszert a humanista platonikus hermetizmussal övezi.

PÉLDÁK A PYMANDER MÓDSZERÉRE

Rosseli a hermetikus szövegeket Ficino latin fordítása alapján értelmezte, ami azért fontos, mert egyrészt ma már tudjuk, hogy a firenzei filozófus szövege, ami eredetileg kéziratban terjedt, és csak igen rossz minőségű, lényegében kalózkodásban volt elérhető nyomtatásban, sok javítást tett indokolttá, másrészt pedig azért, mert a fordítás egyértelműen krisztianizálja és sok szempontból átértelmezi a szöveget.⁴¹ E helyen nincs lehetőségünk a ficinói fordítás jellegének részletes illusztrálására, ezért itt csupán a Rosseli szövegével kapcsolatos néhány példára hagyatkozom, részletesebb elemzést az olvasó Moreschini, illetve Campanelli hivatkozott könyveiben talál.⁴² Első pillantásra tehát úgy tűnhet, hogy Rosseli mintegy nagyobb léptékben viszi tovább Ficino krisztianizált hermetizmusát. Ez a megállapítás részben igaz, másrésztől, ahogyan arra már utaltam, a kalábriai szerzetes tovább is lép, hiszen monumentális dogmatikai műve fejleszti vállalkozását. A következőkben azt szemléltetem, hogyan teszi ezt.

Először is érdemes tisztázni, hogy Rosseli művét csak részben tekinthetjük kommentárnak. Bár a kötetek címei arra utalnak, hogy bennük az egész *Pymander* megtalálható lesz, ez nem teljesen így van. Egyrészt a kötetek nem folyamatos kommentárokat tartalmaznak, ehelyett a szerző inkább a ficinói fordítás – helyenként inkább parafrázis – egyes hosszabb-rövidebb részeit, mondatait emeli ki, mintegy hermetikus szentenciákként, esetenként aforizmákként, és azokhoz mellékeli a saját, gyakran igen hosszú gondolatmeneteit, bizonyításait, amelyeket egy-egy dogmatikai kérdés köré csoportosít. Így a *Pymander* lényegében olyan teológiai értekezések gyűjteménye, amelyek fő problémáikhoz egy hermetikus szövegrészlet adja a kiindulópontot. Másrészt Rosseli nem mindig követi az adott hermetikus szöveget: egy kérdésen belül több szövegre is hivatkozik, így akár több textust is kommentál egyszerre párhuzamosan, egymásra vonatkoztatva. Az első kötet például harmincöt ilyen skolasztikus traktátust tartalmaz, mintegy 381 fólió oldalon. Láttuk, hogy Rosseli magyarázta Arisztotelész *De anima*-ját, illetve előadásokat tartott Scotus

⁴⁰ Vö.: Clement, S.: *Echoes of Egypt in Hermes and Ficino*. In: Allen et alii, 2002. 115–135.; Idel, Moshe: *Prisca Theologia in Marsilio Ficino and in Some Jewish sources*. In: Allen et alii, 2002. 137–158.

⁴¹ Ficino fordítására vonatkozóan ld.: Campanelli, 2011.

⁴² Moreschini, 2014. 156–160.

Petrus Lombardus szentenciáihoz írott magyarázatiról; tehát talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez utóbbi szolgált mintául a *Pymander* szerkezeti felépítéséhez, ahol a *Corpus Hermeticum* egyes szövegrészletei szolgálnak a skolasztikus kommentátor kiinduló szentenciáiként. Ennek a módszernek az alkalmazása során Rosseli adott esetben hozzá is nyúl a ficinói alapszöveghez: ha kell, lerövidíti, vagy éppen átalakítja kissé a textust. Az első kötet 333. oldalán, a keresztény tanítás természetét vizsgáló részt például a *Corpus Hermeticum* első dialógusa alapján vezeti be:

„*Hec ipse percepi per Pimandri verbum, qui me stupore attonitum sic iterum affatus est: Vidisti in mente primam speciem, infinito imperio prevalentem? Eiusmodi quedam mihi Pimander.*”

Itt némileg eltér Ficino eredeti szövegétől:

„*Hec ipse percepi per Pimandri verbum. Qui me stupore attonitum sic iterum affatus est: »Vidisti in mente primam speciem, infinito imperio prevalentem«. Eiusmodi quedam mihi Pimander.*”

Nagy különbség, hogy Ficinónál – ez esetben a görög eredeti intenciójának megfelelően – Poimandrész a látomás magyarázatának bevezetéseként kijelenti a prófétának, hogy az utóbbi a látomása során az őseredeti képmást, mindeneknek a kezdetét szemlélte; Rosseli interpretációjában ellenben kérdezi, hogy azt látta-e.⁴³ Az eltérés jelentőségét persze nem feltétlenül kell eltúlozni (bár egy revelatív szövegben az ilyen hangsúlyeltolódásnak komoly szerepe lehet), mindenestre mutatja, hogy Rosseli szabadon használta fel forrását, és az alapul szolgáló anyag meglehetősen képlékeny számára. (Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy egy olyan Ficino verzió volt a birtokában, ami így tartalmazta az adott szövegrészletet.)

Van azonban a módszeren túl egy másik kérdés, ami a mi szempontunkból még fontosabbnak tűnik, mégpedig az, hogy mit árulnak el egyes szövegrészek Rosseli teológiájáról. Ezt két példán mutatom be röviden: az egyik Isten megismerhetőségének a kérdése, a másik pedig az angyalok természetével és funkciójával kapcsolatos probléma. Mint tudjuk, ez utóbbi kérdés izgatta annyira John Deet, hogy felkeresse a téma szakértőjét, Rosselit.

Hogyan lesz tehát a *Corpus Hermeticum* első darabjának elején olvasható hermetikus revelációs jelenet a keresztény tanítás és a keresztény ember megismerőképességének természetét bemutató traktátus kiindulópontja? Milyen értelmet kap az a jelenet a katolikus szerzőnél, amikor a későbbi próféta a számára megjelenő

⁴³ Vö.: CH. I. 7–8:

ταῦτα δὲ ἐγὼ διειροήθην ὁρῶν διὰ τὸν τοῦ Ποιμάνδρου λόγον. ὡς δὲ ἐν ἐκπλήξει μου ὄντος, φησὶ πάλιν ἐμοί, Εἶδες ἐν τῷ νῷ τὸ ἀρχέτυπον εἶδος, τὸ προάρχον τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπεράντου. ταῦτα ὁ Ποιμάνδρης ἐμοί. — Τὰ οὖν, ἐγὼ φημι, στοιχεῖα τῆς φύσεως πόθεν ὑπέστη; — πάλιν ἐκεῖνος πρὸς ταῦτα...

isteni erőtlől, azaz Poimandrésztlől (innen kapta az első traktátus, illetve az egész mű is a korabeli latinizált címét: *Pymander*) magyarázatot kap arra, hogy mi volt a korábban elhangzott, a fény és sötétség, illetve az alakuló világ természetét leíró vízió értelme?⁴⁴ Kommentárja elején Rosseli kifejti, hogy ezen a ponton Hermész azért akar olyan dolgokat megérteni, mint Isten megismerhetősége, illetve isteni mivoltának végtelensége, hogy megtudja, az embereknek miként kell helyesen tisztelniük Istent. Márpedig – folytatja – Lactantius szerint egyedül az ember lett felemelve arra, hogy szemlélje az eget, mégpedig azért, hogy megértsük, hogy a legfőbb jót Istenben kell keresnünk. Éppen ezért egyedül az ember részesült a vallásban is, hogy megértse, a lelke halhatatlan, és ezért vágyakozzon a halhatatlan Istenre. Ezt a célunkat pedig a tudás és az erény révén érhetjük el; a tudás ugyanis azt mutatja meg, hová és hogyan igyekezzünk, az erény pedig azt, hogy miként érjünk el oda.⁴⁵

Az idézett sorok alátámasztják, amit Rosseli elvi állásfoglalása kapcsán fentebb megállapítottunk: az emberi tudás szükséges eszköz Isten megismeréséhez, mert a körülöttünk lévő világ vizsgálata által megvilágítja az okokat és az emberi lélek természetét, ebből következően rávezet az emberi élet céljára, és megmutatja a helyes cselekvés (virtus) értelmét. Mindebből következően előkészíti a teológiát, illetve az Istenhez való helyes viszonyunkat is, azaz a keresztény életet, amely az Istennek való engedelmisségben áll.⁴⁶ Felhívnám azonban a figyelmet annak a fontosságára, amit Rosseli a megértésnek tulajdonít, hiszen az ember mindezt képes belátni, és megérteni. A helyes keresztény élethez tehát a helyes hit és a helyes tudás is szükséges.

Ugyanakkor Rosseli, céljának megfelelően, a hermetikus revelációs szöveget egy tágabb keresztény kontextusba helyezi. Először is a szöveget ótestamentumi helyekkel, elsősorban a Számok könyvével hozza párhuzamba (főleg 12,6).⁴⁷ Ennek az a célja, hogy megállapítsa, Hermésznek milyen típusú revelációban lehetett része (azaz Isten közvetett vagy közvetlen látásában volt-e része), hiszen

⁴⁴ CH. I. 1–8.

⁴⁵ *Pymander*, Liber 1. 334: *Dei notitiam, magnitudinem, divinitatem immensam, imperii et potentiam ubique, et perpetuo dominantem, creaturam mentibus studiose inserere studet: ut illius perspecta magnitudine, ipsum vere, et intimeque colant. Soli, inquit, Lactantius li. 3. cp. ultimo animantium ad aspectum coeli erecti sumus, ut summum bonum nostrum, in summo Deo esse credamus; ideo religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis, et desiderat et agnoscit. Haec enim duo sunt, quae efficiant illud, quod quaeritur, scientia et virtus: scientia id praestat, ut quomodo et quo perveniendum sit, noverimus. Virtus ut proveniamus.*

⁴⁶ *Uo. Alterum sine altero nihil valet: ex scientia enim virtus, et ex virtute summum bonum nascitur. Hac quippe conditione nati sumus, ut generanti nos Deo, iusta et debita obsequia praebeamus.*

⁴⁷ A Corpus Hermeticummal kapcsolatban az ószövetségi párhuzam egyébként egyáltalán nem megalapozatlan. Erről ld.: Dodd, 1935.

az szerinte világos, hogy isteni bölcsességét (divina sapientia) nem emberi módon, hanem isteni kinyilatkoztatás útján szerezte.⁴⁸ A Számok könyve vonatkozó fejezetének⁴⁹ az a funkciója, hogy ezzel bizonyítsa, Hermész próféta, hiszen a prófétáknak Isten látomás útján jelenik meg. E kontextusban lesz fontos Ficino latin szövege, amely szerint a próféta valami hatalmas testű jelenést vélt maga előtt megjelenni,⁵⁰ szemben az eredeti görög szöveggel, ami sokkal óvatosabban fogalmaz: a beavatandó számára e szerint pusztán valaki szokatlanul nagy jelent meg.⁵¹ A különbség lényege az, hogy a görög szövegben nem szerepel a test kifejezés, csak a határozatlan névmás, ami a látomás alanyát valakiként jelöli meg. Ezzel szemben Rosseli, Ficino fordítását véve alapul, elfogadja azt, hogy a látomás valamiképpen testi mivoltában jelent meg Hermész előtt; azaz – a kérdéses helyet a Számok könyvére vonatkoztatva – Hermész próféta volt, ám nem volt az isteni olyan jellegű tudásának birtokában, mint Mózes. Hermész számára az isteni jelenés csak közvetetten, azaz egy testi forma közvetítésével jelenik meg.

Rosseli célja – ahogyan ezt a későbbi fejtegetésekben ki is mondja – az, hogy rámutasson, mégis miért lehet fontos a hermetikus reveláció a keresztény olvasó számára. Amellett, hogy a fentebbiek alapján Hermész próféta, látomása megmutatja az isteni megismeréséhez vezető út módszertanát. A megjelenő istenség, Poimandrész kérdésére, hogy mit szeretne megtanulni, Hermész azt feleli, meg akarja érteni a dolgok természetét, vagyis a filozófia alapelveit akarja elsajátítani, majd meg akarja ismerni magát Istent. Tehát – a ferences oktatás szellemének megfelelően – az isteni természet helyes megértése csak fokozatosan következhet be, és magába kell foglalnia a teremtett és az emberi világ megismerését is. A tudomány ugyanis egyfajta lépcsőzetes felemelkedés a teológia szent tudományának befogadásához: „*Scientia enim de rebus naturalibus est quaedam scala ad sacrae theologiae cognitionem capescendam.*”⁵² A hermetikus tanítás tanulmányozása tehát a szent teológiához vezet el az embert, és éppen ez az, amit Rosseli hatalmas művében be is mutat: hogyan szolgál alapul a *Pymander* a teológiai doktrína kifejtéséhez. Meg kell jegyeznünk, hogy Rosseli egy szépen felépített, sok példával illusztrált gondolatmenetet épít fel, amelynek egyértelmű tanulsága, hogy a fentiek alapján a régi bölcsüket méltán nevezik teológusoknak, hiszen jó értelemben

⁴⁸ *Pymander*, liber 1, 2: *Hanc autem divinam sapientiam dicit se non ab hominibus accepisse, per studium, et exercitium humanum, sed per revelationem divini Pymandri, id est pastoris hominum: sic enim Deum vocat, coelitus edoctus.*

⁴⁹ Szám 12,6: *Halljátok beszédem! Ha valaki közületek prófétája az Úrnak, annak látomásban jelenek meg vagy álomban szólok. Ám Mózes, az én szolgám nem ilyen: ő az én egész házamban meghitt, mert vele szemtől szembe beszélek, s ő nyíltan, nem rejtélyekben és jelképekben látja az Urat.*

⁵⁰ subito mihi visus sum cernere quendam immensam magnitudine corporis

⁵¹ ἔδοξα̅ τινα̅ ὑπερμεγέθη̅ μέτρῳ̅ ἀπεριορίστῳ̅ τυγχάνοντα̅ καλεῖν̅ μου̅

⁵² 2. o.

véve kutatták az isteni titkokat. A teológia tanulmányozása pedig előzetesen megragadja azokat, akik foglalkoznak vele, azaz mintegy felkészíti és alkalmassá teszi őket arra, hogy végül képesek legyenek befogadni az isteni tudást. Ez a tudás, amely Istenhez vezet, végül megnyugtatja és erőssé teszi a lelket, mivel a Krisztusba vetett hitben marad szilárdan, és a szeretetben gyökerezik.⁵³ Összességében tehát ez a bölcsesség Istenhez köt minket, az angyalokkal rokonít, és boldoggá tesz. Márpedig láttuk, hogy Rosseli számára a keresztény ember tudása az emberi élet teljességére vonatkozik; nemcsak okossá, vagy bölccsé, hanem boldog és jó emberré is tesz minket. Hermésszel együtt ezt a tudást adhatja meg nekünk az isteni *Pymander*, az értelmükkel élő emberek pásztora.⁵⁴

„I TOOK GHOSTLY COUNSEL”: JOHN DEE ÉS HANNIBALL ROSSEL

A híres angol tudós és mágus, John Dee közép-európai utazásainak története szerencsére meglehetősen jól dokumentált, és a szakirodalom által mára igen jól fel is dolgozott terület, ahol kiváló monográfiáknak köszönhetően is, meglehetősen biztos ítéletet mondhatunk egyes kérdésekben.⁵⁵ A szeánszain az angyalokkal társalgó mágus bizonyára nem véletlenül kereste meg krakkói tartózkodása idején a *Pymander* második kötetét az angyaloknak szentelő Rosselit. Láttuk, hogy a ferences szerzetes szerint a teológia az angyalokkal rokonít minket (nos... angelos sociat), így nem lehet véletlen, hogy Dee mint szakértővel, Rosselivel is akart találkozni; bár méltán merülhet fel bennünk a kérdés, hogy miért lenne valakinek szüksége emberi konzulensre, ha kérdéseit feltehetné közvetlenül az angyaloknak is? A válasz alighanem abban a történeti, vallástörténeti kontextusban keresendő, amelyben Dee krakkói tartózkodása fontos értelmet nyer: naplója beszámolója szerint ugyanis az angyalok itt felvilágosították arról, hogy az áldozás során magához vett kenyér nem pusztán Krisztus testének képe, hanem valóságosan is Krisztus teste;⁵⁶ azaz azt

⁵³ 4. o.: *Clara est theologia, magistra veritatis, quae nunquam marcescit, et facile videtur ab his, qui diligunt illam: praeoccupat siquidem eos, qui se concupiscunt. Qui de luce vigilaverit ad illam, non laborabit: assidentem enim illam foribus suis inveniet. Haec est animi nostri constantia, et fortitudo, quae metu non frangitur, potestate non mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur, non ut parvulus fluctuat, neque circumfertur omni vento doctrinae, sed manet immobilis in Christi fide, et doctrina, in charitate fundata, et radicata.*

⁵⁴ Uo.: *Haec (ti. sapientia) nos Deo coniugit, angelos sociat, vereque felices efficit et beatos. Huius igitur cognitione, et notitiam, cum Magno Mercurio optemus, a magno Pymandro nobis dari, qui est pastor hominum, qui ratione utuntur.*

⁵⁵ Szőnyi, 1998. 2004.

⁵⁶ *The Bread that was ministered by Christ unto his Disciples, was not a figure of his body, but his true body. So the Minister using the office and person of Christ in office, pronouncing the words, doth also give unto the people not Bread, but the true body.* Idézi: Szőnyi, 2004. 257.

sugallták neki, hogy részesüljön a katolikus eukarisztiában. A naplóból az is kiderül, hogy 1585. április 20-án éppen a Bernardinumban áldozott, *ott, ahol ez a Doktor (ti. Rosseli), professzor*. Űgy tűnik tehát, hogy a korabeli Krakóban Báthori István királysága idején megvolt a keresztény felekezetek közötti megbékélésre, ahogyan ezt az anglikán Dee esete is mutatja, aki éppen abban a Bernardinumban részesül katolikus áldozásban, amelyben Rosseli is működött, és olyan fontosnak is tartja ezt a tényt, hogy maga emeli ki visszaemlékezéseiben. Mindenesetre egy rövid és talán megfelelő magyarázat kínálkozik arra, hogy Dee miért fűzött nagy reményeket a Rosselivel való találkozáshoz. A *Pymander* szerzője a kommentár egész második kötetét a Szentléleknek, illetve az angyaloknak szentelte. A hermetikus corpus első darabjának kilencedik fejezetében arról olvashatunk, hogy isten hét kormányzót hozott létre, akik szféráikkal átfogják a kozmoszt, és így a végzet révén irányítják azt.⁵⁷ Itt nyilvánvalóan az asztrális determinizmus hermetikus elméletével találkozunk: a hét kormányzó a hét bolygóistenség, akiknek hatása és működési területe befolyással van az emberi életre. Ahogyan a szöveg későbbi részéből⁵⁸ kiderül, a hermetikus tudás beavatottja képes lesz arra, hogy felemelkedjen az isteni szférához, és ezáltal elkerülje a kozmikus istenségek hatását, és a végzet kényszerétől mentes, azaz szabad legyen. Érdeemes megjegyeznünk, hogy az ilyen jellegű, hermetikus asztrológiai szövegek már a középkorban is elterjedtek voltak, tudjuk, hogy Krakóban is olvasták ezeket; azaz az asztrológia ekkor még nem feltétlenül jelentett valamiféle okkult tudományt, együtt járt a csillagászattal, és többek között arra hívta fel a keresztény hívők figyelmét, hogy az égbolt szabályos rendjében is az isteni gondviselés nagyszerűsége nyilvánul meg.⁵⁹ A kérdéses hermetikus szöveget tehát egyáltalán nem volt nehéz krisztianizált kontextusban olvasni. Számunkra itt az az érdekes, ahogy Rosseli magyarázza a kormányzók szerepét, ami talán Dee számára is iránymutató lehetett abban, hogy bizonyos „szellemi” lények valójában angyalok. Rosseli szerint itt ugyanis semmiféle okkult tudománnyal nem állunk szemben, egyszerű nyelvhasználati kérdésről van szó. Ennek lényege szerinte abban áll, hogy Hermész és a szibillák is az angyalokat nevezik isteneknek. Így a szerző egyrészt a hermetikus asztrális istenségeket hét angyali rendként interpretálja, hogy utána levezesse ebből azt,

⁵⁷ CH. I. 9: ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεός, ἀρρενόθηλος ὦν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύρῃσεν λόγῳ ἕτερον Νοῦν δημιουργόν, ὃς θεὸς τοῦ πυρὸς καὶ πνεύματος ὦν, ἐδημιούργησεν διοικητὰς τινὰς ἑπτὰ, ἐν κύκλοις περιέχοντας τὸν αἰσθητὸν κόσμον, καὶ ἡ διοίκησις αὐτῶν εἰμαρμένη καλεῖται.

Rosseli latin szövegében: *Septem deinceps fabricavit gubernatores, qui circulis mundum sensibilem compectuntur, eorumque dispositio fatum vocatur.*

⁵⁸ CH. I. 25.

⁵⁹ Vö.: G. Bos et alii, 2001.

hogy Hermész tanítása helyes, hiszen az alacsonyabb rendek kevésbé részesülnek Isten jelenlétéből és ismeretéből. Másrészt a corpus második dialógusának egy helye alapján,⁶⁰ ezzel kapcsolatban arra is rámutat, hogy Hermész valójában csak egyetlen igaz Istent fogad el (ez egyébként a kérdéses görög szöveg legitim olvasata lehet), azaz az általa isteneknek nevezett lények valójában angyalok, akik tevékenységüket az egyetlen jó és teremtő Isten akarata és szándéka szerint végzik. Jegyezzük meg továbbá, hogy az interpretáció több, különböző jellegű szöveg párhuzamos olvasatának eredménye: a hét kormányzót, mint hét angyali rendet a Jelenések könyvének magyarázata alapozza meg, sok más textus felhasználásával együtt.⁶¹ Deet talán azért foghatta meg Rosseli álláspontja, mert utóbbi az angyalokat olyan spirituális lényeknek írja le, akiket Isten belülről⁶² eltöltött fényvel, és az isteni jelenlét manifesztációiként éppen e fény révén képesek arra, hogy közvetítsenek Isten és az ember között. Az isteni egység természetesen nem teljesen egységesen oszlik meg a spirituális világban: az angyalok ható és cél okukat illetően Istentől függenek, és rangjuk, illetve pozíciójuk szerint nem azonos mértékben szemlélik az isteni értelmet, ebből következően nem is tudják azonos mértékben közvetíteni az isteni fényt.

Végül is azt nem tudjuk, hogy Dee és Rosseli találkozásuk során mire jutottak az angyalok természetét illetően; e kérdésben Dee ugyanis meglehetősen szűkszavú, csak arról tesz említést, hogy április 19-én találkozott a híres professzorral, és a szellemeket – minden bizonnyal angyalokat – érintő kérdésben kérte ki tanácsát.⁶³ Bár ez a megjegyzés fájdalmasan kevés arra, hogy rekonstruáljuk az eseményeket, érdemes megemlíteni azt a tényt, amire Szőnyi György Endre hívja fel a figyelmünket, hogy Rosseli szinte az egyetlen olyan humanista tudós, akit Dee, akinek olyan híres könyvtára volt, és aki e könyvtár egy részét magával is hozta európai útjára, név szerint meg is említi, és akinek a művét, amint láttuk, oly nagy elismerésre méltatja.⁶⁴

Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy Dee és Rosseli kereszténységre vonatkozó nézeteiben – személyiségük és tevékenységük olyannyira ellentétes mivolta ellenére is – volt valami közös, nevezetesen az, hogy látták annak lehetőségét, hogy a kereszténység egy univerzális, a felekezeti vitákon felülemelkedő vallás legyen, és e folyamat motorját éppen a hermetikus irodalomban látták. E keresztény univerzalizmus egyik, bár gyorsan elillanó pillanata volt Deenek a bernardinumbeli áldozása 1585 húsvétján.

⁶⁰ CH. II. 14.

⁶¹ Pymander, vol. 2. 181.

⁶² Pymander, vol. 2. 187.: *sunt manifestatores divinae illuminationis*.

⁶³ *I took ghostly counsel of Dr. Hannibal, the great divine, that had now set out some of his commentaries upon Pymander, Hermetic Trismegisti*. Szőnyi, 2004. 257.

⁶⁴ Szőnyi, 2004. 258.

Ahogy említettem, többet sajnos nem tudunk Dee és Rosseli kapcsolatáról; így azt sem tudhatjuk, hogy az említett találkozás mennyiben válthatta be Dee reményeit. Úgy tűnik, hogy végül csatlakoznia kellett, és mivel nem nyerte el Báthori támogatását, kíséretével együtt rövidesen visszatért Prágába.⁶⁵

E rövid kitérével mindössze azt a környezetet kívántam illusztrálni, ami jobban érthetővé teszi Rosseli krakkói tevékenységének jelentőségét. Dee példája, szűkszavú beszámolója ellenére is, rávilágít arra, hogy Rosseli krakkói tevékenysége jelentős volt, és az, hogy az anglikán tudós részesült a katolikus szentáldozásban, arra is rávilágít, hogy a kalábriai ferences tudományos munkássága mellett, tekintélye révén, tulajdonképpen sikeresen képviselte a katolikus megújulásnak azt az ügyét, amiért Krakóba küldték.

KITEKINTÉS: HERMÉSZ RECEPCIÓJA KRAKKÓBAN. JACOBUS VITELLIUS

A következő rövid kitekintésben a hermetika krakkói recepciójának egy újabb példáját mutatom be, jelezve, hogy e kérdést illetően további vizsgálódásokra van szükség. A krakkói egyetemi könyvtárban őriznek egy rövid, ám figyelemre méltó szöveget, Jakubus Vitellius⁶⁶: *Hermes Trismegistus. Virtuti et honori* című kis írását.⁶⁷ A szöveg tulajdonképpen nem más, mint egy verses oratio,⁶⁸ amit Vitellius a jeles tudósnak, Adam Opatoviusnak,⁶⁹ a krakkói egyetem későbbi rektorának⁷⁰ tiszteletére mondott el azon alkalomból, hogy Opatovius, a krakkói Szent Anna templom esperesi tisztségének megtartása érdekében, a professzorok körében, egy, a predestinációról szóló dispután vett részt. Egyébként Vitellius is említésre méltó, művelt és jeles személyiség volt, a krakkói egyetem hallgatója, majd magister artium és filozófiai doktor (1615), illetve maga is az egyetem rektora.

Minden bizonnyal Opatovius nagy tudását és műveltségét van hivatva illusztrálni a szövegbe illesztett négy görög nyelvű sor, illetve a végén található héber szöveg. Ugyanakkor ismét csak ki kell emelnünk azt az első pillantásra meglehetősen különleges helyzetet, hogy egy ilyen jeles, a katolikus teológia szempontjából fontos témát érintő vita kapcsán Vitellius nem valamely keresztény szenthez vagy filozófushoz, hanem a pogány Hermész alakjához fordul a híres teológus szellemi nagyságának dicsérete okán. A szöveg mondanivalóját röviden összefoglalva

⁶⁵ Szőnyi, 1998. 60–61.

⁶⁶ Jakub Witeliusz, 1587–1648.

⁶⁷ A szövegre eddig sehol nem találtam utalást, úgy tűnik, eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

⁶⁸ *Ode tricolos tetraastrophos*, azaz háromtagú, négy soros egységekből álló költemény.

⁶⁹ Adam Opatowczyk, 1574–1674.

⁷⁰ Minden bizonnyal tekintélyéről árulkodik az a tény, hogy háromszor is viselte a rektori tisztséget: 1630–1631, 1635–1637 és 1641–1642 között.

ugyanis azt mondhatjuk, hogy az Hermésznek az emberi nem között végzett rendkívüli teljesítményéhez – amely során elpusztította az emberekre leselkedő veszélyeket, és a tévútra tévedőket visszavezette a helyes ösvényre⁷¹ – hasonlítja Adam Opatovius ugyancsak nagyszerű teljesítményét, amely abban áll, hogy az isteni titkokat, amelyeket nem szabad csak úgy kifecsegni, megtanítja az embereknek. Tudniillik a bölcs nagy feladata, hogy a titkokat a kellő óvatossággal tárja fel, hogy ezek fényében az emberek megvizsgálják hibáikat.⁷² Látható, hogy itt a Rosseli féle teológiaelfogás köszön vissza, amennyiben az isteni tudomány elsajátítása az emberi lélek jobbításához, nyugalomához és boldogságához vezet. Bár Vitellius, aki 1587-ben született, már nem lehetett a Bernardinum professzorának tanítványa, mindenestre látható, hogy krisztianizált hermetizmusa ugyanabba az irányba mutat, mint ferences elődjéé. Rosseli fentebb bemutatott szerepe és ismertsége alapján pedig mindenképpen arra kell következtetnünk, hogy Vitellius ismerte Rosseli művét. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy Vitellius Hermész-képe nem kis részben a klasszikus mitológia istenén alapul, összevegyítve a hermetikus szövegekben található egyiptomi bölcs némely vonásával. Ebben a formában jelentős szerepet kap például az emberi barbárságot szimbolizáló Argosz megölésének motívuma, ami ahhoz vezet, hogy Hermész egy klasszikus, a görög mitológiából olyan jól ismert kultúrhéroszként jelenik meg, aki az emberiség életének jobbítója, ahogyan Opatovius is fároszként küldi tudásának fényét kora embereinek megvilágítására. Ezt erősíti meg az, hogy az esperest máshol Prométheuszhoz hasonlítja, aki a görög

⁷¹ *Monstrorum domitor prodigialium,
Quorum tabifica, et pestifera lue,
Qua se porrigit usque
orbis perlitus horruit.
Nonnunquam ambiguum, praetereuntibus
Hermes monstrat iter, perpetua fide
Ne quem devius error,
Recta flectat ab orbita.*

⁷² *An non grande Sophos, talia quae nefas
Effari est homini, scire recludere, et
Sacrați arcta silentii
Caute exsolvere vincula?
Haec tu multimodis nexibus, admodum
In se se implicita, et cedere nescia,
Vinclis expedis istis,
Cum primum alta Pharos tuae
Diffulsit populo mentis, et Unica
Quae primos aditus, et facilem viam
Fax praeluxit, ut omnes
Se se erroribus eximant.*

hős mintájára az égből ragadja el a csillagok tüzéhez hasonlított tudást, ami – itt ismét előkerül a bölcsességnek az emberi életre vonatkozó szerepe – mintegy lecsillapítja a nyugtalan emberi értelmet.⁷³ Összességében elmondható, hogy Vitellius rövid köszöntő költeménye alapján nem következtethetünk arra, hogy szerzője milyen mélységben ismerhette a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított *corpust* vagy Rosseli művét, mivel inkább a klasszikus allúziókat alkalmazza Opatovius tudásának dicséretére, mindamellettt sokatmondó, hogy a szöveg címét adó és a metaforát felvezető mitikus alak, az isteni tudomány letéteményese nem más, mint Hermész Triszmegisztosz.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy Hannibal Rosseli személye, krakkói munkássága és *Pymander* című műve mind a hermetikus irodalom recepciójának története szempontjából, mind önmagában mint katolikus összefoglaló teológiai mű, sokkal érdekesebb a figyelmünkre, mint amiben eddig részesítettük.

Láthattuk, hogy Gonzaga, rendjének vezetője jelentős céllal, a katolikus egyház megszilárdításának feladatával küldte Krakkóba, ahol nemcsak hitéleti, hanem tudományos, illetve oktatási tevékenységet is kifejtett. Figyelemre méltó, hogy hatalmas művének kéziratát még Todiból hozta magával, azaz esetében egy olyan közvetítő láncszemre bukkanunk, aki minden bizonnyal hozzájárult a filozofikus hermetika elterjedéséhez Közép-Európában, sőt még távolabb is, hiszen láthattuk, hogy még John Dee is különös figyelmet szentelt Rosseli munkásságának.

Véleményem szerint levonhatjuk azt a következtetést, hogy Rosseli munkásságával a hermetikus irodalom recepciója még szélesebb körű lett a korabeli Krakkóban: a Hermésznek tulajdonított mágikus és asztrológiai kéziratok mellett feltűnik és ismertté válik a krisztianizált próféta és ősi teológus, azaz bölcs alakja, ahogyan azt Jacobus Vitellius ismertetett rövid költeménye is tanúsítja.

Dr. Hamvas Endre Ádám
adjunktus

Gál Ferenc Főiskola Társadalomismeret Tanszék

⁷³ *Hausta de superis tu facula ignibus,
Ut quondam altivoli dextra Promethei,
Ne mens palpitet usquam,
Lucem sideream praeis.*

FELHASZNÁLT FORRÁSOK**Bernardinum archívum**

Catalogus fratrum mortuorum ordinis minorum... in prov. Polona. 1604. Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. W-20.

Annalium Polono-Seraphicorum, Tomus I., Opera A.R. P. Joan. Kaminski, 1721. Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. W-24.

Chronica Bernardini Kaliski ex a. 1647. Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. RGP-b-2.

Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia Provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae 1453.1656. Catalogus Archiwum Prow. Bern. w Karakowie sygn. M-25.

Czartoryski könyvtár

Explicationes in librum tertium de Anima... per me fratrem Andream Vilnensem, 1583. Bibli. Czart. w. Kr. Rkp. 368.

Jagello könyvtár

Jakubus Vitellius: *Hermes Trismegistus. Virtuti et honori. Cracoviae.* In: *Officina Typographica Francisci Caesarii, 1628.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Allen, Michael J. B. et alii (eds.): *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy.* Leiden, Brill, 2002.

Campanelli, Maurizio: *Mercurio Trismegisto, Pimander sive de Potestate et Sapientia Dei, a cura di M. Campanelli.* Ficinus Novus, Opere di Marsilio Ficino, I. Torino, Aragno, 2011.

Dannenfeldt, K. H.: *Hermetica philosophica.* In: P. O. Kristeller (ed.): *Catalogus translationum et commnetariorum.* Washington, 1960. 137–164.

Dodd, H.: *The Bible and the Greeks.* London, Hodder & Stoughton, 1935.

Bos, G. et alii (eds.): *Hermetis Trismegisti Astrologica et divinatoria.* Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis. Turnhout, Brepols, 2001.

Lucentini, Paolo – Compagni, Vittoria Perrone: *I testi e i codici di Ermete nel Medioevo.* Firenze, Edizioni Polistampa, 2001.

Ebeling, Florian: *The secret history of Hermes Trismegistus.* Ithaca, Cornell University Press, 2007.

Ficino, Marsilio: *Pymander, seu De potestate et sapientia Dei*. Venezia, Maximus de Butricis, 1491.

Gentile, S. – Gilly, C: *Marsilio Ficino e il ritorno di Ermete Trismegisto/Marsilio Ficino and the Return of Hermes Trismegistus*. Florence, Centro Di, 2001.

Hanegraaff, Wouter: *Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

Láng Benedek: *The Kraków readers of Hermes*. In: *Hermetism from Late Antiquity to Humanism: La tradizione ermetica dal mondo tardo-antico all'umanesimo, Atti del Convegno internazionale di studi, Napoli, 20–24 novembre 2001, ed. by Paolo Lucentini, Ilaria Parri, and Vittoria Perrone Compagni, Instrumenta Patristica et Mediaevalia*. 40, Turnhout, Brepols, 2003. 577–600.

Láng Benedek: *Középkori diákok mágikus kézikönyvei: avagy milyen tanulmányokat folytathatott volna Faust a krakkói mágusiskolában?* In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság: vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest, Balassi Kiadó, 2004. 175–194.

Moreschini C.: *Hermes Christianus. The Intermingling of Hermetic Piety and Christian Thought*. Turnhout, Brepols, 2011.

Muccillo, Maria: *Annibale Rosselli „scholastischer” Hermetismus und die Trinitätslehre*. In: *Das Ende des Hermetismus Historische Kritik und neue Naturphilosophie in der Spätrenaissance. Dokumentation und Analyse der Debatte um die Datierung der hermetischen Schriften von Genebrard bis Casaubon, a cura di M. Mulsow*. Tuebingen, Mohr-Siebeck, 2002. 61–101.

Murawiec, Wiesław: *Hannibal Rosselli – profesor Akademii Krakowskiej i autor „Pymandra”*. In: *Folia Histoica Cracoviensia*, 1989. 1. 33–53.

Murawiec, Wiesław: *Księgozbiory krakowskie zakonu Braci Mniejszych – bernardynów i reformatów – w świetle not proveniencyjnych w XVI–XVIII w.* In: *Folia Histoica Cracoviensia*, 1994. 2. 49–61.

Nock, Arthur Darby – Festugière, André-Jean: *Corpus Hermeticum I–IV. Texte établi par A. D. Nock et traduit par A.–J. Festugière*. Paris, Les Belles Lettres, 1946–1954.

Roest, Bert: *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220–1650*. Leiden, Brill, 2015.

Rosselli, Daniella: *Rosselli di Gimigliano. Dalle origini a noi*. Sigismundus, 2014.

Schmidt-Biggemann, Wilhelm: *Philosophia perennis. Historical Outlines of Western Spirituality in Ancient, Medieval and Early Modern Thought*. Dordrecht, Springer, 2004.

Scott, Walter: *Hermetica. I–IV. ed. et. trans. W. Scott. (vol. IV. ed. A. S. Ferguson).* Oxford, Clarendon Press, 1924–1936.

Starowolski, Szymon: *Monumenta Sarmatarum, Cracoviae.* In: *Officina Viduae et Haeredum Francisci Caesarii*, 1655.

Szőnyi György Endre: *Exaltatio és hatalom. Keresztény mágia és okkult szimbolizmus egy angol mágus műveiben.* Szeged, JATEPress, 1998.

Szőnyi György Endre: *John Dee's Occultism. Magical Exaltation through Powerful Signs.* Albany, Sunny Press, State University of New York Press, 2004.

Wadding, L.: *Scriptores Ordinis Minorum. Quibus accessit syllabus illorum, qui ex eodem ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Recensuit Fr. Lucas Waddingus. Editio novissima.* Romae, Nardecchia, 1906.

Wyczawski, H. E.: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich: Bernardyni i Franciszkanie Śląscy, Franciszkanie Konwentualni, Klaryski oraz Zgromadzenia III Reguły.* Archiwum Prowincji 00. Bernardynów, 1981.

A PYMANDER KÖTETEI

Liber 1. *De SS. Trinitate. Cum Commento Fratris Hannibalis Rosseli.* In: *Officina Typographica Lazari*, Cracoviae, 1585.

Liber 2. *De Spiritu Sancto et angelis.* In: *Officina Typographica Lazari*, 1585.

Liber 3. *De ente, materia, forma, et rebus metaphysicis.* In: *Officina Typographica Lazari*, Cracoviae, 1586.

Liber 4. *De coelo.* In: *Officina Typographica Lazari*, 1584.

Liber 5. *De Elementis, et descriptione totius orbis.* In: *Officina Typographica Lazari*, Cracoviae, 1586.

Asclepius Mercurii Trismegisti. Lib. 6, de immortalitate Animae, qui est primus Asclepii. In: *Officina Typographica Lazari*, Cracoviae, 1586.

[*De septem sacramentis ecclesiae catholicae, fratris Hannibalis Rosseli Calabri, ordinis minorum regularis observantiae... liber, in ordine commentariorum in Mercurium Trismegistum nonus.* Posnaniae, In: *Officina Typographica Ionnis Vvolrabi*, 1599.]

[*Divinus Pymander Hermetis Mercurii Trismegisti, cum commentariis R. P. F. Hannibalis Rosseli... Tomus primus... Opus vere aureum...; accessit eiusdem textus graecolatinitus, industria D. Francisci Flussatis Candallae. Ex officina Choliniana sumptibus Petri Cholini*, 1630.]